De geschillen tussen Hilvarenbeek en Tilburg met Goirle over hun gemeintes en jurisdicties in de vijftiende en zestiende eeuw[1]

Martien van Asseldonk*

Toen ik voor een onderzoek naar Hilvarenbeek in de Middeleeuwen op het BHIC in 's-Hertogenbosch door enkele oude Hilvarenbeekse cijnsboeken bladerde, viel mijn oog op een paar raadselachtige cijnsposten. Deze vermelden dat er in 1436 percelen van de gemeint van 'Beke' verkocht waren, gelegen bij Lamel en bij Maarle onder Poppel.[2] Nader onderzoek leverde 42 uitgiften van de gemeint van Hilvarenbeek in 1436 op, allemaal tegen een cijns van 6 nieuwe penningen per bunder.[3] Deze uitgiften zijn samengevat in de volgende tabel.

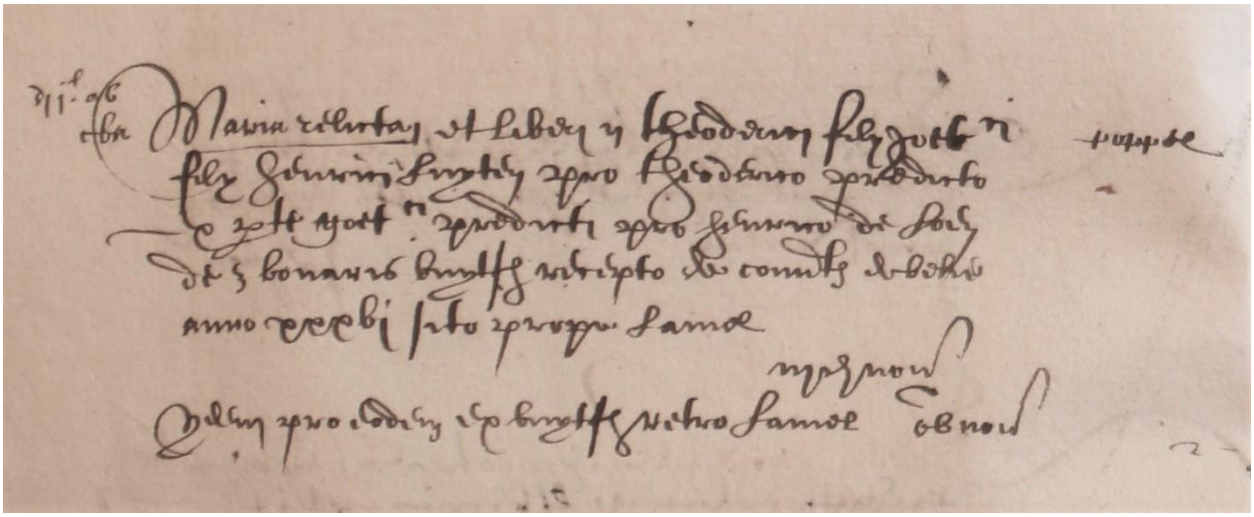

Afbeelding 1. Cijnspost uit het cijnsboek van Hilvarenbeek van 1565-1638.[4]

Tabel 1: uitgiften door Hilvarenbeek in 1436.

Gelegen binnen de gemeint van	Aanduiding van de ligging in het cijnsboek[5]	Aantal percelen	Oppervlakte
Hilvarenbeek[6]	Gorp	8	8,5 bunder
Hilvarenbeek	Brehees	5	7,5 bunder
Tilburg en Goirle	Tussen Aasvoort en Leeuwerken Eik	6	7,5 bunder
Tilburg en Goirle	Leunisvoort	2	4,5 bunder

Poppel en Weelde	De Meer bij Maarle	6	6,0 bunder
Poppel en Weelde	Voor de Vonderbeemd en bij het Rietbeemds Ven	1	2,5 bunder
Poppel en Weelde	Bij Lamel[7]	8	4,5 bunder
Poppel en Weelde	Steenvoort[8]	1	3,0 bunder
Poppel en Weelde	Egelbroek[9]	2	5,0 bunder
Onbekend	'Aen den Smalen Dyck'(1 x), geen aanduiding (2 x)	3	2,5 bunder
Totaal		42	51,5 bunder

Op afbeelding 2 is de ligging van de in 1436 uitgegeven percelen globaal aangegeven. Het raadselachtige is dat het grootste deel van deze uitgiften gelegen zijn buiten de grenzen van de gemeint van Hilvarenbeek, zoals die in 1331 beschreven staan in de uitgiftebrief, terwijl toch steeds vermeld wordt dat het uitgiften van de gemeint van Hilvarenbeek zijn.[10] Zou het raadsel opgelost kunnen worden doordat Hilvarenbeek pretendeerde dat haar gemeint zich over dat gebied uitstrekte?

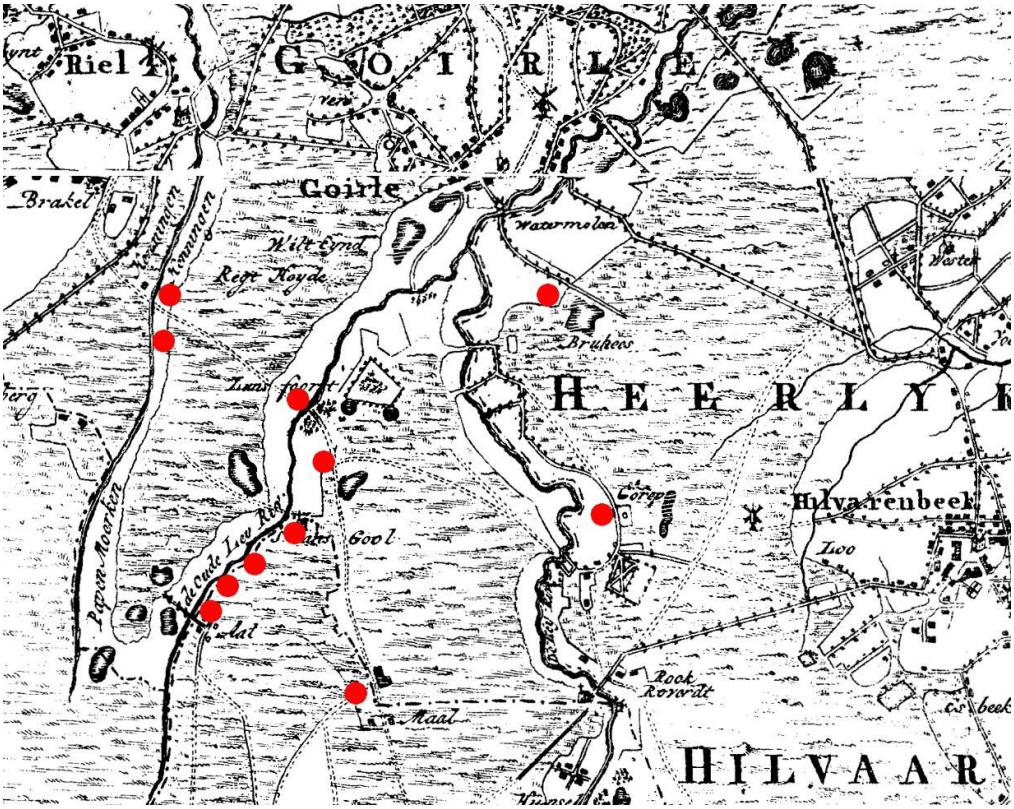

Afbeelding 2. Ligging van de percelen die in 1436 door Hilvarenbeek werden uitgegeven, ingetekend op de 'Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataasch Braband bevattende de Meyerye van 's Bosch […]' door Hendrik Verhees uit 1794.

Hilvarenbeek en Poppel hebben eeuwenlang geruzied over de grens van hun gemeintes, die allebei in 1331 uitgegeven waren door de hertog van Brabant.[11] De opgaven van de grenspunten kwamen van plaatselijke informanten en de hertogelijke ambtenaren in Brussel hadden geen idee waar al die veldnamen lagen. Daarom kwam het wel eens voor dat een stuk wildernis twee keer, of soms zelfs drie keer, aan verschillende gebruikersgroepen werd uitgegeven. Daar hoeven niet noodzakelijk kwade bedoelingen achter te zitten. Bepaalde stukken heide werden door meerdere gemeenschappen gebruikt. Als die gemeenschappen tot verschillende gebruikersgroepen van gemeintes behoorden, dan was het mogelijk dat de grenzen van de gemeintes overlapten. Later konden dan problemen ontstaan, als een gebruikersgroep het gebruik van een stuk wildernis door andere boeren wilde uitsluiten. Zo bakkeleiden Hilvarenbeek en Poppel minstens vanaf de vijftiende eeuw over hun grenzen. Het betwistte gebied lag echter ten zuiden van het gebied waar Hilvarenbeek in 1436 percelen uitgaf, zodat we hiermee de ligging van de in 1436 uitgegeven percelen niet kunnen verklaren.

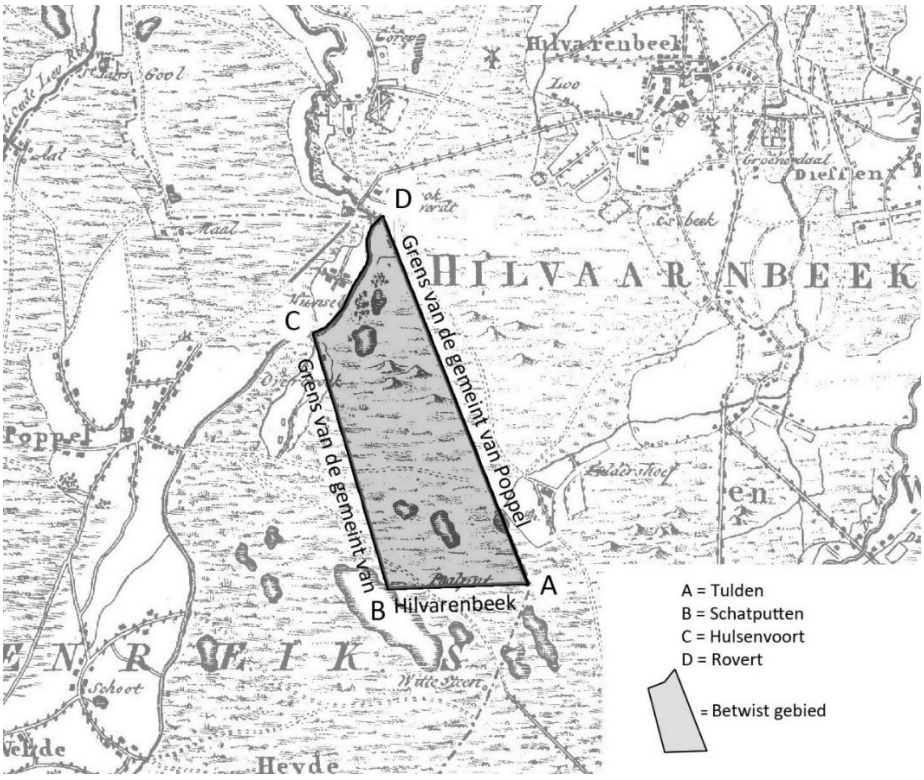

Afbeelding 3. De overlap van de gemeintes van Hilvarenbeek en Poppel, ingetekend op de 'Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataasch Braband bevattende de Meyerye van 's Bosch […]' door Hendrik Verhees uit 1794.

Ook de grenzen van de gemeintes van Tilburg met Goirle (uitgegeven in 1329) en Hilvarenbeek (1331) overlapten elkaar.[12] De grens van de gemeint van Hilvarenbeek volgde de rivieren, er worden drie watermolens als grenspunten genoemd. De grens van de gemeint van Tilburg volgde volgens de uitgiftebrief een openbare weg van Heukelom naar de Watermolen bij Rovert. Op afbeelding 3 is de grens weergegeven volgens een verklaring van een aantal lieden uit Tilburg op 13 december 1678.[13] Zij verklaarden: *'dat de gemeynte van Tilborch ende Goirle aen de syde van Moergestel ende Hilvarenbeeck haer is scheydende op de linie te trecken van Kaerle Wiel geleghen ontrent de pastorye van Tilborch in de riviere daer by vlietende genoempt d' Aa, voorders op den watermolen tot Rovert tussen Hilvarenbeeck ende Poppel.'*

De Tilburgse lieden verklaarden ook dat aan de westzijde van de grens van hun gemeint de gehuchten Gorp en Brehees liggen, dat die gehuchten onder de parochie en jurisdictie van Hilvarenbeek horen en daar ook alle belastingen betalen. Maar die van Tilburg hebben wel het recht om op het stuk gemeint bij Gorp en Brehees lieden te bekeuren die de regels voor het gebruik van de gemeint van Tilburg overtreden. Dit geldt ook voor *'de parochie van Riel resorterende onder de jurisdictie van Hilvarenbeeck waer van ontrent over de twee uren is disterende, rontom in de gemeynte van Tilborch ende Goirl is geinclaveert'*.

Riel lag binnen de grenzen van de in 1329 uitgegeven gemeint van Tilburg en Goirle, maar behoorde tot de jurisdictie van de heerlijkheid Hilvarenbeek. Die jurisdictie betekende dat de inwoners van Riel onderhorig waren aan de schepenbank van Hilvarenbeek en dat zij voor de klokslag, bede en andere diensten deelden in de verplichtingen van Hilvarenbeek. Die jurisdictie was minimaal vastgesteld per huis. Bij een jurisdictie hoefde niet noodzakelijk een omgrensd gebied te horen. Maar uit tabel 2 is af te leiden dat aan het einde van de zestiende eeuw een deel van de gemene gronden bij Riel wel als horende bij Riel beschouwd werd. Met andere woorden Riel was toen een omgrensd gebied.

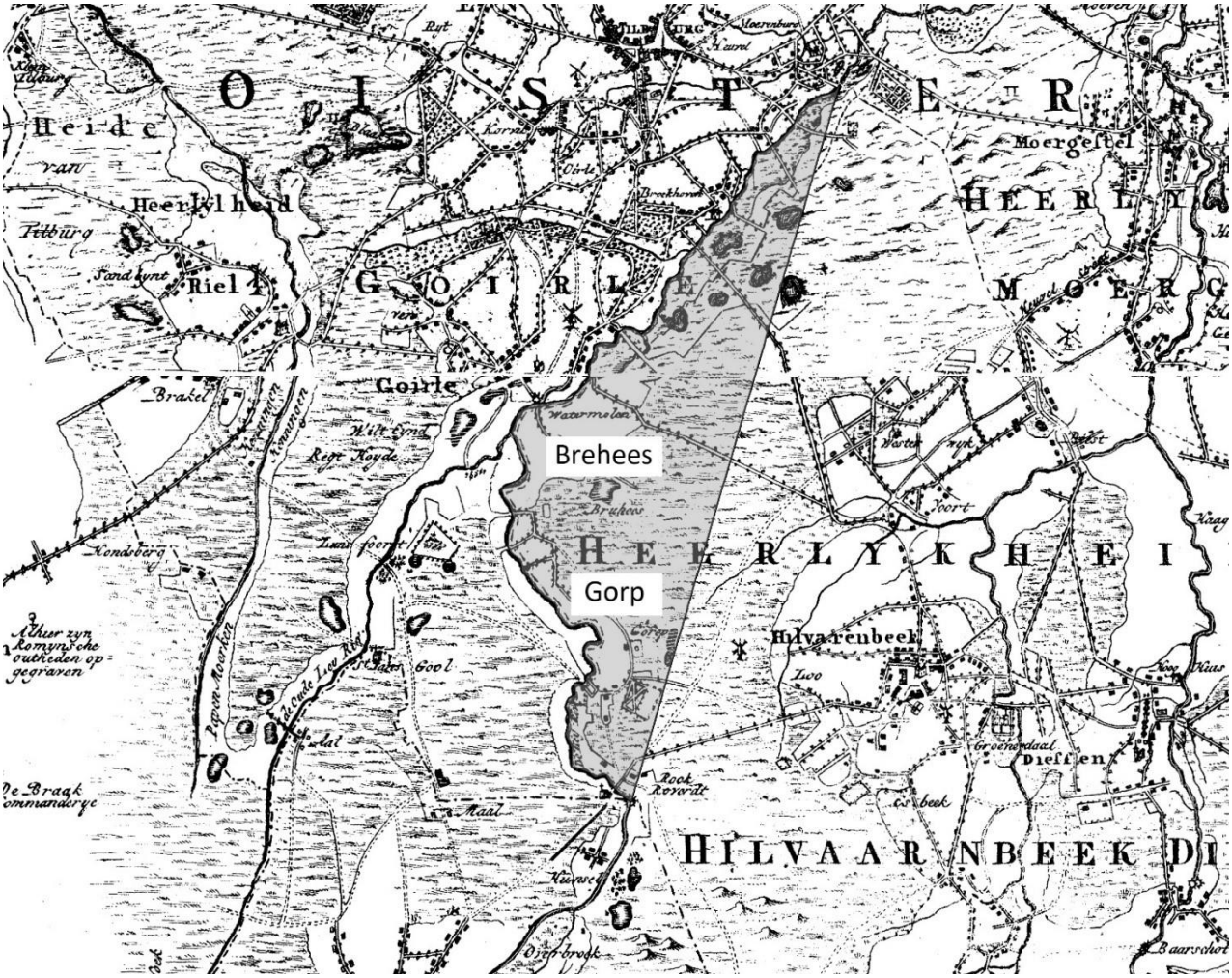

Afbeelding 4. De overlap van de gemeintes van Hilvarenbeek en Tilburg, ingetekend op de 'Kaart figuratief van het grootste gedeelte van Bataasch Braband bevattende de Meyerye van 's Bosch […]' door Hendrik Verhees uit 1794.

Er is een schematische tekening van de gemeint van Tilburg bewaard gebleven die gedateerd is op 1630-1632. Ook op die tekening ligt Riel binnen de grenzen van de gemeint van Tilburg. Een deel van de gemeint van Tilburg ligt ten oosten van de Leij. De tekening geeft daar dus de Tilburgse visie weer.[14]

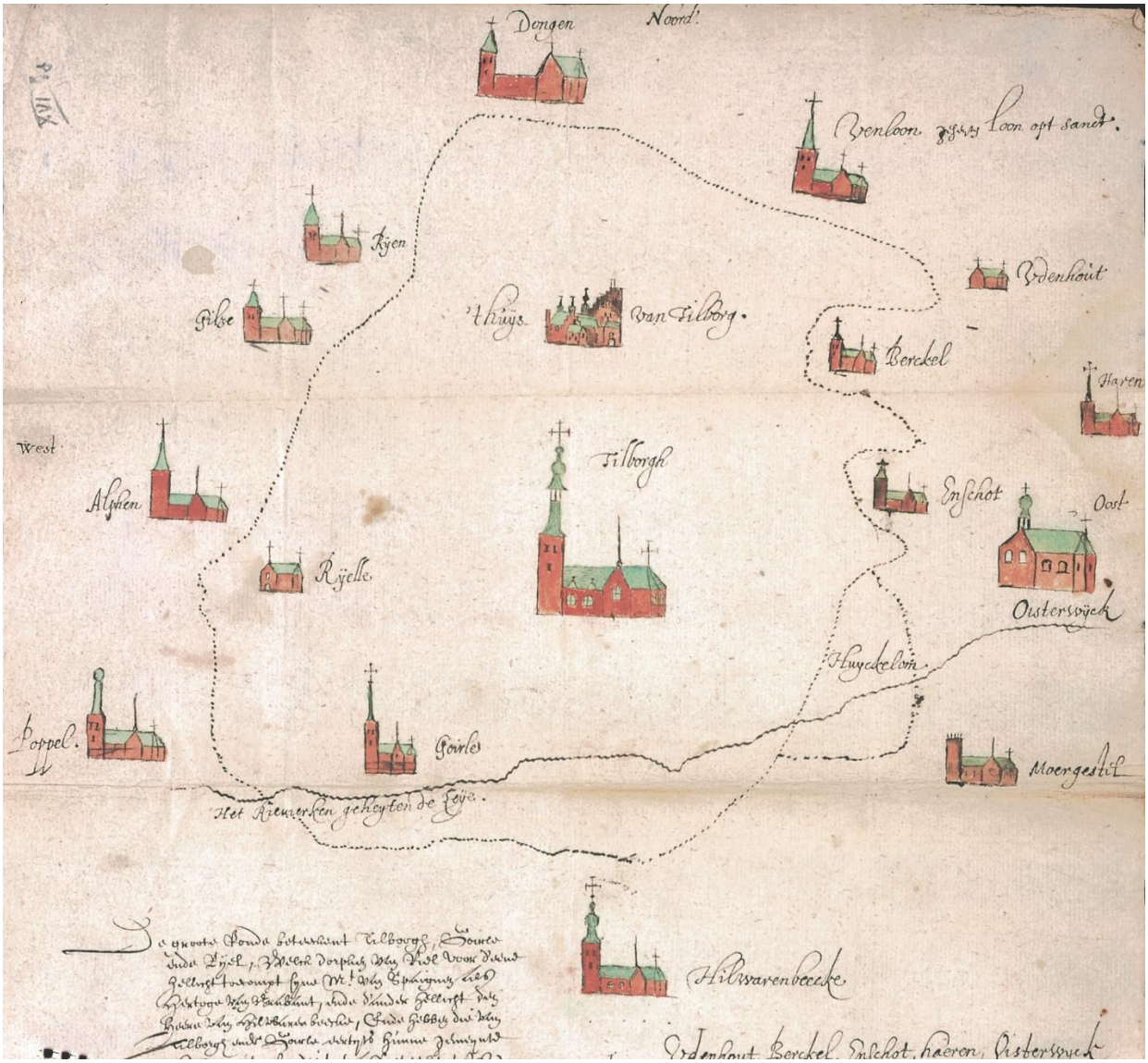

Afbeelding 5. De gemeint van Tilburg in 1630-1632.

Van de uitgiften die Hilvarenbeek in 1436 deed, lagen alleen de uitgiften in Gorp en Brehees in het dubbel uitgegeven gebied. De geschillen over de grenzen van de gemeintes boden al met al geen oplossing voor het raadsel. Er was iets anders aan de hand, maar wat? Wat speelde er zich rond 1436 allemaal af in Hilvarenbeek en Tilburg? Voor we de gebeurtenissen beschrijven is het nuttig om een blik te werpen op de uitgiftebrief van de gemeint van Tilburg en Goirle.

De uitgiftebrief van de gemeint van Tilburg en Goirle

Op 1 september 1329 gaven de Jan, hertog van Brabant, en Rogier van Leefdaal, heer van Hilvarenbeek, samen de gemeint van Tilburg en Goirle uit.[15] Na de omschrijving van de grenzen schrijft de uitgiftebrief,

omgezet in hedendaags Nederlands: *'een deel van de gemeint gaat Rogier van Leefdaal aan. De gemeint wordt daarom niet alleen aan de inwoners van Tilburg en Goirle verkocht, maar ook aan anderen die binnen de grenzen van de gemeint wonen. Ook mogen lieden zich inkopen om gebruiksrechten op de gemeint te krijgen. Dat moet wel direct gebeuren, later is dat niet meer mogelijk'.* Tot zover de brief. De belangen van Rogier van Leefdaal en *de 'anderen die binnen de grenzen van de gemeint wonen'* hebben betrekking op Riel. We kunnen vanuit het perspectief van Tilburg en Goirle ook aan Gorp en Brehees denken.

De gemeint werd uitgegeven voor een eenmalig bedrag (het voorlijf) van 200 ponden en een jaarcijns van 60 schellingen, waarvan ¾ deel voor de hertog was en ¼ voor Rogier van Leefdael. De boete voor overtredingen op de gemeint werd bepaald op 10 schellingen. Hiervan was de helft voor de hertog en Van Leefdael (weer volgens de verdeling ¾-¼), en van de andere helft waren 4 schellingen voor de kerk van Tilburg en 1 schelling voor de vorster die de overtreders bekeurt.

De uitgiftebrief vermeldt verder dat de inwoners van Tilburg en Goirle uit hun midden zeven gezworenen mogen aanstellen, die regels mogen maken voor het beheer van de gemeint. Ook mogen zij een aantal percelen van de gemeint verkopen. Met de cijnzen voor die percelen mocht de jaarlijkse cijns voor de gemeint van 60 schellingen betaald worden. Het beheer van de gemeint was dus alleen voor Tilburg en Goirle, maar de gebruiksrechten ook voor anderen die binnen de grenzen woonden of die zich inkochten.

Het geschil over de uitkering van de boete aan Hilvarenbeek en de verhoging van de boete

Op 19 maart 1436 deed de Raad van Brabant een uitspraak in een geschil tussen Jan van Petershem, heer van Hilvarenbeek, en Dirck van Haastrecht, heer van Tilburg, dat was aangespannen door de heer van Hilvarenbeek. Die klaagde over het feit dat de heer van Tilburg wel boeten voor overtredingen op de gemeint van Tilburg beurde, maar daar sinds enige tijd geen deel meer van overgaf aan de heer van Hilvarenbeek, wat hij volgens de uitgiftebrief van 1329 wel verplicht was. De heer van Tilburg ontkende dat de heer van Hilvarenbeek recht had op een deel van de boete en zei dat hij zelf ook niets van de boeten kreeg. De boeten zouden voor de schout, schepenen en kerkmeesters van Tilburg zijn. De heer van Hilvarenbeek werd in het gelijk gesteld. De heer van Tilburg werd geboden het een vierde deel van de boeten aan de heer van Hilvarenbeek te betalen.[16]

In dezelfde periode vroegen de inwoners van Tilburg en Goirle toestemming aan de hertog van Brabant om de boete op het onrechtmatig gebruik van hun gemeint

te verhogen. Ze betoogden dat de bestaande boete van 10 schellingen erg laag is en de inwoners van omliggende plaatsen er niet van weerhoudt om op de Tilburgse gemeint tersluiks turf te steken en heide te maaien. De hertog van Brabant gaf op 5 juli 1436 toestemming om de boete te verhogen naar twee gulden. Bovendien moesten voortaan de overtreders de schade die zij aan de gemeint aanrichtten vergoeden. De gezworenen werden gemachtigd om naast de schutter overtreders te bekeuren.[17] Tilburg betaalde voor dit privilege 120 pond.[18] Uit het vervolg blijkt dat Tilburg vooral last had van de inwoners van Hilvarenbeek die op de Tilburgse gemeint turf staken en heide maaiden.

Het tweede proces voor de Raad van Brabant

Op 14 mei 1436 deden leenmannen van de hertog van Brabant uitspraak in een zaak die door Tilburg was aangespannen tegen 'seven aengesproken mannen' van Hilvarenbeek. Dit vonnis is niet bewaard gebleven. Wel wordt er in latere processtukken naar verwezen. De leenmannen vonnisten onder meer dat het recht om regels te maken voor de gemeint aan de zeven gezworenen van Tilburg en Goirle toebehoort en dat het gebruik van de gemeint van Tilburg door lieden van elders beperkt is tot de 124 personen die genoemd worden in een oud register.[19] Dat waren de inwoners van Riel, misschien die van Gorp en Brehees, en de boeren die zich in 1329 ingekocht hadden.

Na deze uitspraak kregen Tilburg en Goirle in hetzelfde jaar van hertog Philip octrooi om honderd bunder van hun gemeint te verkopen om de kosten te bestrijden die zij gemaakt hadden voor het proces tegen Hilvarenbeek. Ook kregen Tilburg en Goirle toen het recht om de strook gemeint voor de privégronden met bomen te beplanten, het zogenoemde recht van voorpoting.[20]

Hilvarenbeek was niet tevreden met de uitspraak van het leenhof en bracht de zaak voor de Raad van Brabant. Een afschrift van het vonnis van de Raad, dat op 27 februari 1437 uitgesproken werd, bleef bewaard in het archief van het dorpsbestuur van Tilburg.[21] Er waren verschillende geschilpunten. Hilvarenbeek protesteerde tegen het vonnis van leenmannen van 14 mei 1436. De inwoners van Hilvarenbeek beweerden dat hun voorouders in 1329 de gemeint van Tilburg samen met de voorouders van de inwoners van Tilburg en Goirle hadden gekocht en dat ze sindsdien samen in vrede die gemeint gebruikt hadden. Ze zeiden dat de gezworenen van Tilburg en Goirle na het vonnis van de leenmannen strengere regels gemaakt hadden voor de inwoners van Hilvarenbeek dan voor de inwoners van Tilburg en het gebruik van de gemeint door inwoners van Hilvarenbeek ingeperkt hadden. Tilburg antwoordde hierop dat het aan

de gezworenen van Tilburg en Goirle is om regels te maken, dat voor iedereen dezelfde regels gelden en dat volgens het vonnis van de leenmannen het gebruik beperkt was tot de inwoners van Tilburg en Goirle en de lieden die in het oude register vermeld staan.[22]

Een ander probleem van Hilvarenbeek was dat Tilburg en Goirle vanwege het octrooi om honderd bunder uit te mogen geven een deel van hun gemeint openbaar hadden verkocht, wat Hilvarenbeek veel schade berokkend had. Tilburg bracht hier tegenin dat Hilvarenbeek geen schade had geleden, omdat de verkochte gemeint niet *'onder 't heerschap van Petershem'* lag. De schout van Hilvarenbeek antwoordde op zijn beurt *'dat die quantiteijt van den gemeijnten leegt binnen der heerlicheijt van Petershem'*, en dat de inwoners van Tilburg en Goirle die gemeint niet mogen verkopen zonder toestemming van de heer van Hilvarenbeek. Bovendien hadden inwoners van Tilburg en Goirle inwoners van Hilvarenbeek op de hei aangevallen. *"Nee,"* antwoordden de gedeputeerden van Tilburg en Goirle, *"we hebben geen gemeint verkocht gelegen 'binnen der heerlicheijt van Petershem, mer daer buten, daer die van Petershem gheen heerlicheijt en hebben'"*. Vertegenwoordigers van de hertog moesten maar komen kijken om vast te stellen wie er gelijk had, op kosten van degene die in het ongelijk gesteld zou worden. Bovendien zeiden ze geen toestemming van de heer van Hilvarenbeek nodig te hebben om percelen te verkopen, aangezien de hertog toestemming gegeven had om maximaal 100 bunder te verkopen. De Raad besloot toen dat de hertogelijke rentmeester van Den Bosch samen met enkele leenmannen *'enen waerheijt ende besuecke'* zou gaan doen, en deed tevens een beroep op beide partijen om de zaak binnen redelijke termijn in der minne te schikken. Dat laatste gebeurde niet.

Hierna volgde op 27 februari 1437 uitspraak van de Raad van Brabant. De rechten die beschreven staan in de uitgiftebrief van 1329 en de uitspraak van de leenmannen bleven geldig. Met andere woorden de gezworenen van Tilburg en Goirle behielden hun mandaat om regels voor het gebruik van de gemeint vast te stellen en het gebruik van de gemeint van Tilburg door Hilvarenbeek bleef beperkt tot degenen die binnen de grenzen van de gemeint woonden en de lieden vermeld in het oude register.

Toch leverde het proces Hilvarenbeek wat op. De Raad bepaalde namelijk dat van de 100 bunder die Tilburg van hun gemeint mag uitgeven, Hilvarenbeek er 12 mag uitgeven en Tilburg 88. De 12 bunder voor Hilvarenbeek moesten binnen de heerlijkheid Hilvarenbeek liggen en de 88 bunder voor Tilburg binnen de heerlijkheid Tilburg. Van de proceskosten was twee derde deel voor Tilburg en een derde deel voor Hilvarenbeek.[23] Uit de gedeelde proceskosten blijkt dat allebei de partijen op bepaalde punten gelijk

kregen. Tilburg kreeg gelijk wat betreft haar standpunt dat niet alle inwoners van Hilvarenbeek gerechtigd waren in hun gemeint, maar slechts een aantal. Het gelijk van Hilvarenbeek zal te maken hebben met het feit dat de gemeint van Tilburg en Goirle zich deels over de heerlijkheid Hilvarenbeek uitstrekte.

Hoe de raad die 12 bunder berekende of vaststelde is niet overgeleverd. Als dit op basis van bewonersaantallen gebeurde, dan werd alleen Riel meegeteld.[24] Maar er waren meer inwoners van Hilvarenbeek gerechtigd in de gemeint van Tilburg dan alleen Riel. Dat het om nog oudere rechten gaat is onwaarschijnlijk, omdat er in de uitgiftebrieven van de gemeintes van Hilvarenbeek en van Tilburg en Goirle niets over gezegd wordt en omdat er geen aanwijzingen zijn voor regelingen en vonnissen in de tussenliggende eeuw. Misschien is er een inschatting gemaakt van hoeveel van de gemeint van Tilburg en Goirle onder de jurisdictie van de heerlijkheid Hilvarenbeek lag. Of misschien was het een compromis tussen voorstellen van Hilvarenbeek enerzijds en Tilburg en Goirle anderzijds. We weten het niet. Op 1 oktober 1437 volgde een nadere interpretatie van het vonnis. Kennelijk was de uitspraak niet helemaal duidelijk, en werden enkele zaken verder uitgelegd. De details daarvan zijn niet bekend.[25]

In het cijnsboek van Oisterwijk van 1448 staan de uitgiften van de gemeint van Tilburg uit 1436 vermeld, die door Tilburg zijn gedaan naar aanleiding van het octrooi voor 100 bunder.[26] Die percelen lagen ‘aen den Vosberch’ (tussen Tilburg en Dongen), aan Stockhasselt (in het huidige centrum van Tilburg), Creijenven (bij Stockhasselt), Ruijbrake (ook in het centrum) en over het Lievegoer (ten noorden van Riel). Bij een aantal percelen is de ligging niet nader aangeduid dan ‘in Tilborch’.[27] Dat er percelen bij waren die gelegen waren in de heerlijkheid Hilvarenbeek, dus in Riel, Gorp of Brehees, werd door Tilburg ontkend. Hilvarenbeek beweerde dat hun voorouders samen met die van Tilburg en Goirle de gemeint van Tilburg en Goirle hadden gekocht en lijkt daarom in 1436 rechten te hebben geclaimd op de hele gemeint van Tilburg. Het vonnis van 27 februari 1437 maakte een einde aan die pretenties.

De uitgiften door Hilvarenbeek in 1436

Als we nu opnieuw naar de uitgiften van Hilvarenbeek in 1436 kijken, dan is aannemelijk dat deze uitgiften gedaan werden naar aanleiding van het vonnis van 1437. Als Hilvarenbeek percelen van de gemeint van Tilburg had uitgegeven vóór het vonnis uitgesproken was, dan zou Hilvarenbeek ingebroken hebben op de rechten van Tilburg. In dat geval mogen we verwachten dat er in de stukken van het proces naar verwezen zou zijn en dat is niet het geval. Bovendien gaf Hilvarenbeek in 1436 van de gemeint van Tilburg en Goirle

(bij Leunisvoort en tussen Aasvoort en Leeuwerken Eik) precies 12 bunder uit, welke hoeveelheid door het vonnis voorgeschreven was. Hilvarenbeek gaf in totaal 51,5 bunder uit. Hieruit volgt dat Hilvarenbeek in die tijd ook een octrooi gekregen had om nog zo'n 40 bunder of meer uit te geven.[28] In het cijnsboek van Hilvarenbeek staat bij elke uitgifte geschreven dat de uitgifte in 1436 plaats vond. Volgens de toen gangbare paasstijl liep het jaar 1436 van Pasen 1436 tot Pasen in het daaropvolgende jaar. Pasen viel in 1437 op 31 maart.[29] De uitgiften van de 12 bunder onder Tilburg kunnen dan gedaan zijn tussen 27 februari en 31 maart 1437. De andere 39,5 bunder kunnen al wat eerder uitgegeven zijn.

In het cijnsboek van Hilvarenbeek staat bij elke uitgifte van Hilvarenbeek in 1436 en 1437 vermeld, dat die gedaan werd van de gemeint van Hilvarenbeek. Dat kan niet helemaal kloppen. Die uitgiften waren, als we de in 1329-1331 beschreven grenzen aanhouden, gelegen in de gemeint van Hilvarenbeek, in die van Tilburg en Goirle, en in die van Poppel en Weelde. Volgens het vonnis van 27 februari 1437 mocht Hilvarenbeek percelen uitgeven die binnen de gemeint van Tilburg en Goirle en binnen de heerlijkheid Hilvarenbeek lagen. Hilvarenbeek had uit hoofde van het vonnis 12 bunder bij Gorp en Brehees uit kunnen geven. Daar werd inderdaad 16 bunder uitgegeven, maar kennelijk niet uit hoofde van het vonnis. In dat geval zou Hilvarenbeek de pretenties van Tilburg op de gemeint bij Gorp en Brehees erkend hebben. Daar zal Hilvarenbeek geen zin in gehad hebben. In plaats daarvan heeft Hilvarenbeek het vonnis van 1437 gebruikt om te proberen haar jurisdictie op het gebied ten zuiden van Goirle te vestigen, inclusief het meest noordelijke deel van de gemeint van Poppel en Weelde. Met deze uitgiften probeerde Hilvarenbeek kennelijk de schade die zij dacht door het vonnis te lijden wat te compenseren. Waren deze uitgiften van Hilvarenbeek de reden dat het vonnis op 1 oktober 1437 opnieuw uitgelegd werd? En hoe duurzaam was deze annexatie door Hilvarenbeek eigenlijk? Het is leerzaam om naar het vervolg van de geschiedenis te kijken.

De regeling van 1522

Op 28 juni 1522 verklaren de schout, schepenen, gezworenen, kerkmeesters, Heilige-Geestmeesters, breukmeesters en een deel van de inwoners van Tilburg en Goirle, samen met hun vrouwe Margriet van Haestrecht, dat er zes of zeven jaren lang een proces gaande was geweest voor de Raad van Brabant tussen Tilburg met Goirle enerzijds, en Willem Nouwen, inwoner van Hilvarenbeek, anderzijds, over het gebruik van de gemeint van Tilburg en Goirle. De inwoners van Tilburg en Goirle zijn met de elders wonende medegerechtigden in de gemeint overeengekomen dat de gezworenen van Tilburg en Goirle percelen van de gemeint zullen verkopen om de kosten

van het proces te bekostigen. De schout, schepenen en inwoners van Tilburg beloven aan de elders wonende medegerechtigden in de gemeint dat zij geen rechtszaken meer zullen aangaan over het gebruik van de gemeint, zonder overleg vooraf met alle gerechtigden in de gemeint. Ook beloven ze dat de gezworenen van Tilburg en Goirle voortaan geen heide verhuren of verkopen zullen, zonder vooraf de verhuring of verkoping bekend te maken in de kerken van Goirle en Tilburg, met vermelding van de tijd, dag en plaats van het gebeuren en de hoeveelheid die men wil verkopen of verhuren, waarbij de opbrengst openbaar gemaakt zal worden. Bovendien moeten de gezworenen een financiële administratie gaan bijhouden.[30]

Kort samengevat: er liep lange tijd een proces tegen Willem Nouwen en vanwege de kosten werden percelen van de gemeint verkocht. Dat ging de medegerechtigden uit (onder andere) Hilvarenbeek aan. Die werden gehoord en stemden toe, onder voorwaarde dat zij in de toekomst bij dergelijke processen vooraf gehoord zullen worden en niet pas achteraf. Ook werden de verhuringen en verkopingen van de gemeint door de gezworenen transparanter gemaakt, onder andere door die voortaan openbaar bekend te maken. Kort na 1600, tijdens het geschil over het octrooi van 1597 interpreteerde Hilvarenbeek de regeling van 1522 als volgt: *'dat van der voirschreven gemeynte nyet en mach vercocht wordden dan met kennisse van die van Hilvarenbeeck ende daer van mede genietende naer rate als boven'* (= 12 van de 100 bunder).[31] Het vonnis van 27 februari 1437 had alleen betrekking op het octrooi van 100 bunder dat Tilburg en Goirle kort daarvoor hadden gekregen. Minstens vanaf 1522 claimde Hilvarenbeek dat zij vanwege die uitspraak altijd recht had op 12 van de 100 bunder.

De uitgiften naar aanleiding van het octrooi van 1575

In 1575 kreeg Tilburg octrooi om 300 bunder van de gemeint te verkopen.[32] Onder de processtukken bevindt zich een overzicht uit 1618 van wie hoeveel percelen uitgaf op basis van dit octrooi. Er werd uiteindelijk 339 bunder, 1 lopens en 12 roeden uitgegeven.

Tabel 2: uitgegeven gronden naar aanleiding van het octrooi van 1575.[33]

Uitgegeven door	**Hoeveelheid uitgegeven grond**
Tilburg	227 bunder en 4 lopens
Goirle	49 bunder, 5 lopens en 12 roeden
Riel	23 bunder
Hilvarenbeek	39 bunder[34]
Totaal	339 bunder, 1 lopens en 12 roeden

De percelen die Hilvarenbeek in de periode 1581-1596 naar aanleiding van dit octrooi uitgaf, worden genoemd in een apart lijstje dat bewaard bleef op het Regionaal Archief te Tilburg en ook in een zeventiende-eeuws cijnsboek van Hilvarenbeek dat zich op het BHIC in Den Bosch bevindt.[35] Die percelen lagen aan de Wernincxvoort, Vosrijt, Molendijk, het Bankven en bij de Vredevelden. De eerste drie veldnamen lagen tussen de Oude en Nieuwe Leij en het Bankven en de Vredevelden bij Brehees.[36]

Tussen Goirle en Tilburg liepen twee paralelle waterstromen die allebei de Leij genoemd werden. Minstens vanaf 1610 heette de Leij het meest nabij Tilburg de Nieuwe Leij en de Leij aan de kant van Hilvarenbeek de Oude Leij. Al in 1537 is sprake van beemden gelegen tussen 'Nijeuwe Leije en Oude Leije'.[37] De watermolen van Goirle was een van de grenspunten van de gemeint van Hilvarenbeek. Omdat de watermolen van Goirle zich in de Nieuwe Leij bevond, die het dichtst bij Tilburg stroomt, behoorde het gebied tussen de twee Leijen volgens de visie van Hilvarenbeek tot de gemeint van Hilvarenbeek. Hetzelfde geldt natuurlijk voor Brehees. Volgens de visie van Tilburg hoorden het gebied tussen de Oude en de Nieuwe Leij en Brehees onder de gemeint van Tilburg. De percelen die Hilvarenbeek naar aanleiding van het octrooi van 1575 uitgaf lagen volgens voorschrift binnen de gemeint van Tilburg en Goirle, althans volgens de visie van Tilburg en Goirle. Dit keer lijkt Hilvarenbeek de pretenties van Tilburg op de gemeint bij Gorp en Brehees erkend te hebben.

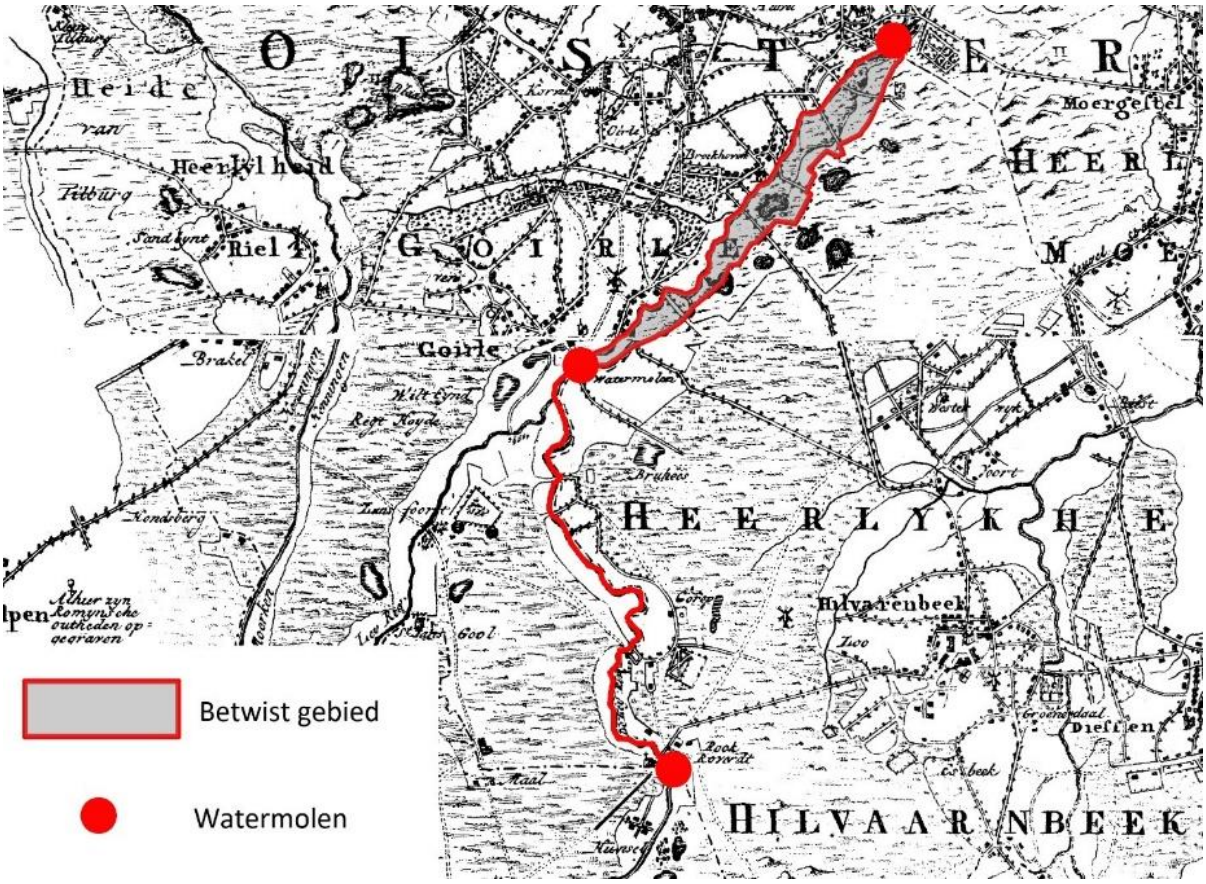

Afbeelding 6. De grens tussen de heerlijkheden Hilvarenbeek en Tilburg.

Vermoedelijk gaf Hilvarenbeek percelen tussen de Oude en Nieuwe Leij uit vanwege claims van Tilburg en Goirle op de *jurisdictie* over dat gebied. Hilvarenbeek spande rond 1600 hierover een proces aan voor de Raad van Brabant tegen Tilburg en Goirle. Hilvarenbeek claimde dat de Nieuwe Leij de grens was tussen de jurisdictie van Hilvarenbeek enerzijds en Tilburg en Goirle anderzijds, terwijl Tilburg beweerde dat de Oude Leij de grens was van de jurisdictie. In 1610 zette Hilvarenbeek haar rechten kracht bij door te verklaren dat Tilburg en Goirle vanaf oude tijden de schouw hebben gevoerd aan de ene zijde van de Nieuwe Leij, ofwel Grooten Stroom, en Hilvarenbeek aan de andere zijde en dat de grond gelegen tussen de Oude en de Nieuwe Leij onder de jurisdictie van Hilvarenbeek hoort. Tilburg verdedigde haar standpunt door erop te wijzen dat het gebied onder de gemeint van Tilburg en Goirle hoort en dat er percelen van uitgegeven waren die in het cijnsboek van Tilburg geadministreerd staan. Bovendien werden de lasten uit dit gebied 'altijt' aan Tilburg afgedragen.[38]

Bij dat 'altijt' moet opgemerkt worden dat tot in de zeventiende eeuw de lasten uit gronden betaald werden in de plaats waar de oogst in de schuur

gebracht werd, dus de woonplaats van de eigenaar of pachter. Dat heette het schuurrecht. Pas vanaf ongeveer 1600 werd in veel plaatsen per perceel of gebied afgesproken waar belasting betaald werd. De achterliggende oorzaak waren de toegenomen schulden van de dorpen en de daarmee samenhangende dorpsbelastingen, die veelal samen met de landslasten over de percelen omgeslagen werden. De inning van de landelijk belastingen gaf over het algemeen geen problemen, die moesten toch weer afgedragen worden aan de hogere overheid. Met de dorpsbelastingen lag dat anders, de opbrengst daarvan was voor plaatselijke gemeenschap. Nu waren er grotere plaatselijke belangen in het spel en dat was de reden dat in de decennia na 1600 – hier en daar pas later – op veel plaatsen afspraken gemaakt werden over uit welk perceel voortaan waar betaald werd.[39] De verklaring van Tilburg, Goirle en Moergestel kan geïnterpreteerd worden als dat veel eigenaren van de percelen gelegen tussen de Oude en Nieuwe Leij rond 1600 in Tilburg, Goirle en Moergestel woonden en daarom – vanwege het schuurrecht – al heel lang de belastingen daar betaalden. De beemden en hooilanden tussen de Oude en Nieuwe Leij waren voor de boeren uit Goirle belangrijk. Aan heide hadden die boeren geen gebrek, maar toegang tot voldoende hooiland was wel een probleem.[40] Vandaar dat veel Goirlese boeren beemden bezaten die binnen de grenzen van de gemeint van Hilvarenbeek lagen. Vanwege het schuurrecht droegen zij de belastingen uit die percelen af in hun woonplaats.

De 'territoriale jurisdictie' van een bepaalde plaats kon afgeleid zijn van de grenzen van de gemeint. Na de afschaffing van het schuurrecht kon die jurisdictie ook afgeleid zijn van de percelen of het gebied waaruit de plaatselijke belastingen betaald worden. Dit kon leiden tot conflicterende claims, zoals voor het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij het geval was. Net als in die tijd op veel andere plaatsen gebeurde werd er in feite onderhandeld over de afschaffing van het schuurrecht. [41] Tilburg en Goirle wilden vasthouden aan het schuurrecht, en argumenteerden dat in dat geval *'oock die van Beeck het schuerrecht wel behouden onder andere jurisdictie waer hen merkelyck proffijt gelegen is'*.

Het proces dat Hilvarenbeek rond 1600 tegen Tilburg, Goirle en Moergestel had aangespannen voor de Raad van Brabant was nog hangende toen de Meierij in 1648 overging naar de Republiek der Verenigde Nederlanden. Bij de invoering van de verponding (een grondbelasting) in 1657 werd door de overheid op 6 september 1657 als richtlijn gegeven dat die betaald moest worden *'als van outs ende volgens het schuerrecht'*. Hilvarenbeek hield zich daar niet aan en sloeg alle percelen tussen de Oude en de Nieuwe Leij aan voor de verponding om op die manier haar

rechten of pretenties kracht bij te zetten. Tilburg, Goirle en Moergestel namen ook percelen in dit gebied op in hun verpondingsboeken. Nadat beide partijen in 1664 uittreksels uit hun verpondingsboeken naar de Raad van State gestuurd hadden, bleef het stil. De Raad kwam niet met een uitspraak.

Misschien dat Hilvarenbeek moeite had met het innen van de verponding in het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij, omdat veel percelen daar dubbel aangeslagen waren.[42] Hoe het ook zei, Hilvarenbeek vroeg in 1681 toestemming om deze percelen uit haar verpondingboek te verwijderen en naar Tilburg en Goirle over te hevelen. Hilvarenbeek zei toen dat die percelen per ongeluk in haar verpondingsboek opgenomen waren *'als wel wetende dat haeren jurisdictie soo verre niet en was streckende'*. Op 13 augustus 1681 gaf de Raad van State daar toestemming voor. De zaak was nu dus omgedraaid, het ging niet langer om het verwerven van het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij, maar over het afstoten van de verponding voor dit gebied. Tilburg en Goirle kwamen in het geweer – veel van de percelen in dat gebied stonden immers al in hun verpondingsboeken – en verzochten het besluit ongedaan te maken. Op 10 januari 1692 werd de toestemming uit 1681 door de Raad van State ongeldig verklaard en moest Hilvarenbeek de verponding voor deze percelen weer gaan betalen.[43]

In 1725 rakelde Hilvarenbeek de zaak opnieuw op. Op 10 oktober 1726 verzocht de Raad van State andermaal om extracten uit de verpondingsboeken van beide partijen op te sturen.[44] En weer kwam de Raad van State niet met een uitspraak. Op de kaart van de heerlijkheid Tilburg en Goirle uit 1760 van de hand van Diederik Zijnen staat het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij onder Tilburg getekend.[45] Zijnen maakte die kaart in opdracht voor graaf Van Hogendorp, die destijds heer van Tilburg en Goirle was. Zijnen gaf de visie van zijn opdrachtgever weer, want de kwestie was in 1760 nog lang niet opgelost.

In 1790 gaf de Raad van State opdracht aan Caspar van Breugel om de belastingen in de Meierij te onderzoeken. In 1791 gaf de Raad van State opdracht tot een experiment om in de Meierij van 's-Hertogenbosch tot een betere registratie van landerijen en een beter belastingstelsel te komen. In alle plaatsen werd de grond opgemeten en werden de percelen, eigenaars en grondgebruik in een maatboek geschreven. Drie jaar later was deze operatie gereed, maar de inval van de Fransen in 1794-1795 en de daaropvolgende politieke veranderingen verhinderden dat deze registratie op grote schaal gebruikt werd. Tijdens deze operatie dienden in een aantal gevallen onduidelijkheden uit de weg geruimd te worden. Op 20 juni 1792 werd de Raad en Rentmeester-generaal door de Raad van State gemachtigd om *'questien*

over de scheidinge van landerijen en jurisdictien bij gelegenheid van de afmeetinge in de Meijerije tusschen eenige plaatzen ontstaan' op te lossen.[46] Op 14 mei 1793 stuurde de Raad en Rentmeester-generaal een verzoek naar de regenten van Tilburg en die van Hilvarenbeek om binnen acht dagen de kwestie over de verponding op te lossen. Als dat niet lukte dan zou hij komen om te bemiddelen. Tilburg antwoordde op 3 juni 1793 dat ze met Hilvarenbeek zouden overleggen. Maar ondanks aandringen had de Raad en Rentmeester-generaal op 18 november 1793 nog steeds geen nader bericht ontvangen.[47] In andere plaatsen had de Raad en Rentmeester-generaal meer succes en zijn voorstel voor het oplossen van geschillen in een aantal plaatsen werd op 7 maart 1794 door de Raad van State goedgekeurd. In Tilburg en Hilvarenbeek was hij er niet in geslaagd een oplossing te bewerkstelligen. De inval van de Fransen in het najaar van 1794 maakte een voorlopig einde aan het overleg over de grens tussen Tilburg en Goirle enerzijds en Hilvarenbeek anderzijds.[48]

In 1811 werd de Franse wetgeving voor de grondbelasting in Nederland ingevoerd. Daarmee kwam een definitief einde aan het schuurrecht, voor zover dat nog bestond. De grondbelasting diende voortaan overal betaald te worden in de plaats waar de percelen gelegen waren. Er werd een begin gemaakt met de invoering van het kadaster volgens de Franse voorschriften en het eenduidig vaststellen van de kadastrale grenzen, waarbij enclaves zoveel mogelijk vermeden werden.[49] In 1812 liepen vertegenwoordigers van Hilvarenbeek, Tilburg en Goirle gezamenlijk hun grenzen af om tot een voorstel te komen over het verloop van de gemeentegrenzen. Wat betreft het verloop van de grens bij de Oude en

Nieuwe Leij werd opgemerkt dat Hilvarenbeek de Nieuwe Leij als grens beschouwde en Tilburg en Goirle de Oude Leij. Het was nog steeds onduidelijk onder welke gemeente dat gebied hoorde.[50] Bij de invoering van het kadaster werd dit gebied bij Tilburg en bij Goirle gevoegd, zo blijkt uit de kadasterkaarten van 1832 en de latere topografische kaarten, die daar van afgeleid zijn.[51]

Afbeelding 7. Het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij op de kadasterkaarten van Goirle en Tilburg uit 1832.

De uitgiften naar aanleiding van het octrooi van 1597

In 1595 brandde als gevolg van oorlogsgeweld de kerk van Tilburg af. In 1597 kreeg Tilburg een octrooi om 200 bunder van hun gemeint te verkopen om daarmee de reparatie van hun kerk te bekostigen.[52] Hilvarenbeek werd buiten deze verkopen gehouden en Tilburg motiveerde dat door erop te wijzen dat de opbrengst bedoeld was voor de reparatie van hun kerk. Hilvarenbeek wees op haar oude recht om van elke 100 bunder er 12 te mogen verkopen. Het kwam weer tot een proces voor de Raad van Brabant, aangespannen door Hilvarenbeek. Op 5 maart 1612 deed de Raad van Brabant uitspraak en stelde Hilvarenbeek in het gelijk. Omdat de 200 bunder al verkocht waren (en zelfs wat meer dan 200 bunder) moest Tilburg de waarde van 24 bunder vergoeden.[53] De kosten van het proces waren voor Tilburg. Na de uitspraak was onduidelijk hoe de waarde van de percelen vastgesteld moest worden. De Raad van Brabant gaf daar op 23 augustus 1612 in een interpretatie van het vonnis een richtlijn voor.[54]

In de zeventiende en achttiende eeuw bleven er geschillen opkomen en voortduren tussen Tilburg en Hilvarenbeek over gebruiksrechten in de gemeint. Het gaat hier te ver om al die verwikkelingen te beschrijven. Een deel van die latere ruzies is beschreven door Jef van Gils.[55] Ons ging het er vooral om vast te stellen hoe duurzaam de annexatie van het gebied ten zuiden van Goirle door Hilvarenbeek in 1436-1437 is geweest. De conclusie is dat na 1437 Hilvarenbeek geen pretenties meer op dat gebied liet gelden en er voor zover is te overzien geen percelen meer uitgegeven heeft. Maakte de interpretatie van het vonnis op 1 oktober 1437 daar een einde aan?

Martien van Asseldonk (Zijtaart, 1954) publiceert sinds 1985 over historische onderwerpen. In 2002 promoveerde hij in Tilburg op *De Meijerij van 's-Hertogensbosch*. Andere publicaties behandelen onder meer de cijnzen van de hertog van Brabant, het graafschap Sint-Oedenrode, tolwegen, gemene gronden en de landmaten in de Meijerij.

Afkortingen

ADT: Archief van het Dorpsbestuur van Tilburg
ARAB: Algemeen Rijksarchief België
ARB: Archief van de Raad van Brabant
ARGGD: Archief van de Raad en Rentmeester Generaal der Domeinen
ARK: Archief van de Rekenkamer
BHIC: Brabants Historisch Informatie Centrum
RAT: Regionaal Archief Tilburg

Ongepubliceerde bronnen

I. Brabants Historisch Informatiecentrum 's-Hertogenbosch

Toegang 9, *Archief van de Raad en Rentmeester Generaal der Domeinen*, Inv. nr. 213, Cijnsboek van Hilvarenbeek (1565-1638); Inv. nr. 215, Cijnsboek van Hilvarenbeek (1646-1696).

Toegang 343, Inv. nr. 5785 (kaart van Verhees).

Toegang 178, *Resoluties van de Raad van State*, Inv. nr. 248 (1700);Inv. nr. 249 (1701); Inv. nr. 306 (1726).

Toegang 5129, *Collectie kaarten en tekeningen van Streekarchivaat langs Aa en Dommel*, Inv. nr. 5A140, Meierijkaart van Verhees uit 1794.

II Regionaal Archief Tilburg

Toegang 3, *Archief van het dorpsbestuur van Tilburg*, Inv. nr. 88, octrooi van 1597 om 200 bunder te mogen verkopen; Inv. nr. 159, stukken betreffende de geschillen tussen Hilvarenbeek en Tilburg; Inv. nr. 159b, stukken uit het geschil over het gebied tussen de Oude en Nieuwe Leij 1680-1691; Inv. nr. 175a, verklaring van schepenen van Tilburg en Goirle over de grenzen (1678); Inv. nr. 176, stukken betreffende de geschillen tussen Hilvarenbeek en Tilburg; Inv. nr. 189, vertaling van de uitgiftebrief van 1329 van de gemeint van Tilburg en Goirle; Inv. nr. 190bis, verwijzing naar de regeling uit 1522.

Toegang 4, *Archief van het gemeentebestuur van Tilburg*, Inv. nr. 380, voorstel tot vaststelling van de gemeentegrenzen in 1312.

Toegang 696, *Archief van het gemeentebestuur van Goirle*, Inv. nr. 327, voorstel tot vaststelling van de gemeentegrenzen in 1312.

Toegang 1577, *Collectie tekeningen en kaarten*, Inv. nrs. 25-30, kaart van Zijnen 1760.

Toegang 1578, *Collectie elders berustende archieven, Marburg*, doos nr. 7. Register der Tilburgischen Papieren d.d. 1748 januari 25.

Charterverzameling, Inv. nr. 18, uitgiftebrief van de gemeint van Hilvarenbeek

III Algemeen Rijksarchief België

Archief van de rekenkamer, Inv. nr. 2410, rekening van 1 januari tot 31 december 1436; Inv. nr. 5264, rekening van 24 juni 1437 tot 23 juni 1438.

Archief van de Raad van Brabant, Inv. nr. 6274

Gepubliceerde bronnen

Enklaar, D.Th., *Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen.* Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, derde reeks 9 (Utrecht 1941).

Literatuur

Aarts, Bas, 'Het kasteel van Tilburg 'op de kaart gezet' (17de eeuw), maar nog niet 'verkend'', in: *Het Brabants Kasteel* 29 (2006), nr. 2-3, p. 27-37.

Adriaenssen, L.F.W., 'De heerlijke hoeve van Tulder', in: *Esbeek, niet van gisteren 1889-1989* (Esbeek 1989) 278-334.

Adriaenssen, Leo, 'De eerste duizend jaar van Gods rijk in Tilburg', in: *Tilburg stad met een levend verleden. De geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg 2001) 83-94.

Asseldonk, Martien van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832* (Dissertatie, Oosterhout, 2002).

Gielis, Marcel en Marc Vermeeren, 'De Poppelse dorpsgemeenschap, aspecten van de geschiedenis van Poppel. De vroenten of gemene gronden', in: *Poppel in goede en kwade dagen*... Uitgave van de heemkundekring Nicolaus Poppelius (Poppel 1979) 47-48.

Gils, J. van, 'De gemeijnt en het bouwland te Hilvarenbeek in de 18e eeuw' in: B. Duijvesteijn e.a., *Hildewaren Beke. Een bundel heemkundige opstellen over Hilvarenbeek en Diessen* (Hilvarenbeek 1981) 97-116.

Grote Topografische Atlas van Nederland, deel 4 Zuid-Nederland (Groningen 1987)

Helvoirt, Jan van, 'Schatputte: Paal tussen Poppel en Esbeek', in: *De Drie Goddelijke Deugden* Tijdschrift van de heemkundekring Nicolaus Poppelius van Ravels, Weelde en Poppel jrg. 3 nr. 11 (Poppel 15 maart 1999) 69-71.

Trommelen, J.R.O. en M.P.E. Trommelen, *Tilburgse toponiemen in de 16e eeuw. Een tentatieve reconstructie en naamsverklaring* (Tilburg 1994).

Vera, H.L.M., *.... dat men het goed van den ongeboornen niet mag verkoopen. Gemene gronden in de Meierij van Den Bosch. Tussen hertog en hertgang 1000-2000* (Moergestel 2011)

Websites

http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl
http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste//grotefend/grotefend.htm
https://www.dekleinemeijerij.nl
http://www.henkbeijersarchiefcollectie.nl
http://www.nicolaus-poppelius.be

**** Martien van Asseldonk*** *(Zijtaart, 1954) publiceert sinds 1985 over historische onderwerpen. In 2002 promoveerde hij in Tilburg op De Meijerij van 's-Hertogenbosch. Andere publicaties behandelen onder meer de cijnzen van de hertog van Brabant, het graafschap Sint-Oedenrode, tolwegen, gemene gronden en de landmaten in de Meijerij.*

Noten

[1] Met dank aan Karel Leenders en Bas Aarts voor nuttige adviezen.
[2] In een cijnsboek werden cijnzen geregistreerd. Dat waren jaarlijkse betalingen aan de overheid voor percelen die van de gemeint aan particulieren verkocht waren. Een gemeint was een deel van de gemeenschappelijk gebruikte gronden, veelal wildernis, waarvan een groep boeren de gebruiksrechten had.
[3] BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 213, cijnsboek Hilvarenbeek 1565-1638; idem, inv. nr. 215, cijnsboek Hilvarenbeek 1646-1696.
[4] BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 213, cijnsboek Hilvarenbeek 1565-1638, fol. 88v.
[5] Voor toponiemen in Poppel zie: http://www.nicolaus-poppelius.be
[6] Gorp en Brehees lagen in de gemeint van Hilvarenbeek volgens de visie van Hilvarenbeek en in de gemeint van Tilburg en Goirle volgens de visie van Tilburg.
[7] Lamel lag op de grens van Poppel en Tilburg. BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 213 en 215: het cijnsboek van Hilvarenbeek van 1565-1538, fol. 88v en dat van 1646-1696, fol. 17v en 57v vermelden dat de uitgegeven percelen in Poppel lagen.
[8] De Steenvoort lag op de grens van Poppel en Tilburg. BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 215: het cijnsboek van Hilvarenbeek van 1646-1696 vermeldt op fol. 41 dat het uitgegeven perceel 'tot Ael' ligt.
[9] Het Egelbroek lag op de grens van Poppel en Tilburg. BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 215: het cijnsboek van Hilvarenbeek van 1646-1696 vermeldt op fol. 21v dat het uitgegeven perceel in Poppel ligt.
[10] Enklaar, *Gemeene gronden*, 122-123 nr. 72 d.d. 1331 september 24.
[11] Van Helvoirt, 'Schatputte', 69-71; Gielis, 'De Poppelse dorpsgemeenschap', 47. Het grenspunt 'Hulsel Voort' wordt aangegeven op de kadasterkaart van Poppel van 1834, blad C1 (met dank aan Karel Leenders). Zie ook: Adriaenssen, 'De heerlijke hoeve van Tulder', 295-297, die foutief schrijft dat ook de grens van de gemeint van Hilvarenbeek rechtsreeks van Tulden naar Rovert liep en voor de beschreven periode de dorpsgrenzen ten onrechte onderscheidt van de gemeintsgrenzen. Voor een afschrift van de uitgiftebrief van de gemeint van Hilvarenbeek zie: RAT, Charterverzameling, nr. 18. Voor de dorpsgrenzen zie: Van Asseldonk, *De Meierij*, 545-649.
[12] Enklaar, *Gemeene gronden*, 235-237 nr. 123 d.d. 1329 september 1; idem, 122-123 nr. 72 d.d. 1331 september 24.
[13] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 175a.
[14] Adriaenssen, 'De eerste duizend jaar', 87; Aarts, 'Het kasteel', 30-33 dateert deze kaart op 1630-1632.
[15] Enklaar, *Gemeene gronden*, 235-237 nr. 123 d.d. 1329 september 1; RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 189.
[16] Enklaar, *Gemeene gronden*, 237-238 nr. 124 d.d. 1436 maart 19.
[17] Enklaar, *Gemeene* gronden, 238-239 nr. 125 d.d. 1436 juli 5.
[18] Vera, *Gemene gronden*, 304, verwijzend naar ARAB, ARK inv. nr. 2410 rekening van 1 januari tot 31 december 1436, fol. 41v.
[19] haardsteden
[20] RAT, Toegang 1578, Collectie elders berustende archieven, Marburg, doos nr. 7, Register der Tilburgischen Papieren d.d. 1748 januari 25, Paquet XXIV, nr. 6. Hoe breed die strook voor de voorpotingen was, wordt niet vermeld.
[21] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159; zie ook: Vera, *Gemene* gronden, 299, verwijzend naar ARAB, ARB, inv. nr. 6274, fol. 6, 6v en 12.
[22] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.
[23] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.
[24] Van Asseldonk, *De Meierij*, bijlage 3 (haardstedentellingen).
[25] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.
[26] Zie ook Vera, *Gemene gronden,* 248, verwijzend naar ARAB, ARK inv. nr. 5264, rekening van 24 juni 1437 tot 23 juni 1438, waarin vermeld wordt dat de uitgiften door Tilburg vermeld staan in het hertogelijke cijnsboek van Oisterwijk, met in totale waarde van de cijnzen van 35 schellingen en 2 penningen, waaruit volgt dat ruim 70 bunder uitgegeven werd. Dit komt goed overeen met het totaal aantal uitgiften van de gemeint van Tilburg vermeld in 1448 min de eerdere

uitgiften van die gemeint die in het cijnsboek van 1380 worden vermeld. Zie: https://www.dekleinemeijerij.nl: transcriptie van het hertogelijk cijnsregister uit 1380 en 1448 door W. de Bakker.

[27] Trommelen en Trommelen, *toponiemen Tilburg*, nrs. 134, 465, 598, 642 en 703.

[28] Het octrooi geeft het maximum dat uitgegeven mocht worden. Er kan n.a.v. het octrooi minder uitgegeven zijn.

[29] http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste//grotefend/grotefend.htm

[30] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 190bis.

[31] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.

[32] Voor het octrooi van Tilburg, zie: RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159. In 1577 kreeg Hilvarenbeek een octrooi om 150 bunder te mogen verkopen, zie: RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 88quint.

[33] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.

[34] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159: de verklaring waarop tabel 2 is gebaseerd zegt: 31 bunder, waar nog 8 bunder bijgevoegd zijn waaronder 1 bunder van Bartholomeus van der Voort. Volgens een ander lijstje gaf Hilvarenbeek 38 bunder, 1 lopens en 12 roeden uit. De onduidelijkheid kan in de hand gewerkt zijn doordat Hilvarenbeek in 1577 zelf een octrooi kreeg om 150 bunder te verkopen.

[35] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159; BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 215: cijnsboek Hilvarenbeek 1646-1696, aanvullingen fol. 6-13v.

[36] Wernicxvoort, Vosrijt en Molendijk worden genoemd in de overzichten van percelen gelegen tussen de Oude en Nieuwe Lei, zie: RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 176. Bankven staat aangegeven bij Brehees op de kaart van Tilburg van Zijnen uit 1760, zie: RAT, Toegang 1577, inv. nrs. 25-30. Het cijnsboek van Hilvarenbeek van 1646-1696 schrijft dat een van de Vredevelden 'naest Brehese' ligt, zie: BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 215: cijnsboek Hilvarenbeek 1646-1696, fol. 13 van de aanvulling.

[37] Trommelen en Trommelen, *toponiemen Tilburg*, nr. 538.

[38] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 176.

[39] Van Asseldonk, *De Meierij*, 601-606.

[40] Met dank aan Karel Leenders.

[41] Voor een ander voorbeeld zie de situatie in Eerde tussen Sint-Oedenrode en Veghel in: Van Asseldonk, *De Meierij*, 607-627. In dit geschil wordt de term 'territoriale jurisdictie' gebruikt om een gebied aan te duiden dat bij een bestuurlijk dorp hoort.

[42] BHIC, Toegang 178, resoluties van de Raad van State, inv. nr. 248, fol. 423v d.d. 1700 april 17; idem, inv.nr. 249, fol. 81v d.d. 1701 januari 22, idem, fol. 2307v d.d. 1701 december 8 handelen over de problemen die Johannes Verhoeven uit Hilvarenbeek had met het innen van de verponding tussen de Oude en Nieuwe Leij. Gebruik is gemaakt van de regesten van Henk Beijers: http://www.henkbeijersarchiefcollectie.nl

[43] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159, 159b en 176.

[44] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 176; BHIC, toegang 178, resoluties van de Raad van State, inv.nr. 306, fol. 350v d.d. 1726 (bron Henk Beijers).

[45] RAT, Toegang 1577, inv. nrs. 25-30. Hendrik Verhees gebruikte de kaart van Zijnen voor zijn kaart van de heerlijkheid uit 1790-1810 en voor zijn Meierijkaart uit 1794, zie: BHIC, Toegang 343, inv. nr. 5785 (kaart van Verhees van de heerlijkheid Tilburg en Goirle); idem, Toegang 5129, inv. nr. 5A140 (meierijkaart van Verhees).

[46] Van Asseldonk, *De Meierij*, 604-605.

[47] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 176.

[48] Van Asseldonk, *De Meierij*, 604-605.

[49] Van Asseldonk, *De Meierij*, 605-606, 629.

[50] RAT, Toegang 696, Archief van het gemeentebestuur van Goirle, inv. nr. 327; idem, Toegang 4, Archief van het gemeentebestuur van Tilburg, inv. nr. 380.

[51] http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl, minuutplans, Goirle, blad B1 en B2 en Tilburg, blad B3; *Grote Topografische Atlas*, kaartblad 57.

[52] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 88.

[53] In totaal werd verkocht: door Tilburg 185 bunder en 1 lopens, waarvan de verkoop van 36 bunder hangende was vanwege protesten van ingezetenen, door Goirle 17 ½ bunder en door Hilvarenbeek 7 bunder. RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.

[54] RAT, Toegang 3, ADT, inv. nr. 159.

[55] Van Gils, 'De gemeint', 99-107.